

G. Ahrne & A. Papakostas

Organisationer, samhälle och globalisering

Studentlitteratur (2002)

ISBN: 91-44-02284-0

Ahrne och Papakostas (i fortsättningen betecknade A & P) har skrivit en mycket märklig och märkvärdig bok som jag anser vara omöjlig att göra rättvisa i en kortare recension. Jag försöker därför först att sammanfatta bokens viktigaste teser. Därefter avslutar jag med de traditionella omdömena.

I lågmäld ton ifrågasätter de en hel del etablerade "sanningar" inom samhällsvetenskapen och argumenterar mestadels övertygande för alternativa synsätt. Exempel på sådana "sanningar" är dikotomin mellan "individ och samhälle" där författarna menar att denna dels skymmer motsättningarna mellan människor, dels felaktigt betraktar individen som ensam och inte organiserad. *A & P föreslår därför i stället att den tidigare tudelningen skall bytas ut mot "organisation och organisering"*. Huvudskälet är att människors handlande först och främst styrs genom att de är organiserade och att det tillhör

olika organisationer. Dessutom sker samhällsprocesser främst genom interaktion mellan olika typer av organisationer (s 14).

A & P menar också att både samhälls- och systembegreppen lider av brist på substans. Följden blir att det inte finns någon plats för individerna och att det inte på något påtagligt sätt kan klargöras hur människors handlingar kan kopplas ihop med samhällsprocesser (s 39). *Författarna lanserar därför begreppet "det sociala landskapet" som alternativ till vad de menar utgör mer utslitna och begränsade begrepp som "system", "struktur" eller "sambälle"*. Ambitionerna med begreppet är långtgående (s 53):

att försöka finna ett sammanfattande begrepp för en relationistisk ontologi för att beskriva samhällsprocesser utan att tala om avgränsade samhällen eller system, men heller inte reducera det samhälleliga till enskilda individer.

Begreppet "socialt landskap" och

synen på organisationer och organisering visar sig senare vara mycket fruktbar och författarna ifrågasätter och bokstavigt avlivar, liksom i förbigående, en rad myter t.ex.:

▮ Samhällsförändringar som en form av stadier med övergångsperioder, där olika sekvenser före och efter varit förknippade med en tanke om att förändringar tenderar att ha en viss riktning. Vanligen anses nya stadier också stå för högre stadier i samhällsutvecklingen. Ibland påstås också denna vara teleologisk, dvs. att det finns ett mål för den.

A & P:s ståndpunkt är i stället att förändringsprocesser sker på olika sätt inom olika samhällsområden och i olika geografiska regioner och delar av det sociala landskapet (s 64). Detta gör att det inte går att tillämpa en enda modell för samhällsutveckling. Centralt är i stället bl.a. att föra in ett organisationsbegrepp, och att inse att det sociala landskapet innehåller flera rumsligt avgränsade och socialt lokaliserade tidsrytmer. Öppenhet och slutenhet kan därför finnas samtidigt, men inom skilda sociala utrymmen.

Kritiska tidpunkter, öppna och ockuperade sociala utrymmen och spårbundenheter samt deras sekventiella dynamik har en historisk dimension, men också en social geografi. Vidare gäller att "om man lägger olika organisatoriska sekvenser bredvid varandra, upptäcker man snart att den ena sekvensens inläsning sammanfaller med den

andras öppenhet dvs. det finns hela tiden öppna sociala rum i det sociala landskapet, men dessa är inte lokaliserade till samma plats" (s 69–70).

▀ "Spårbundenhet" — ett vanligt synsätt bland historiker och komparativa samhällsvetare — är inte en process som läser in hela samhället utan enbart delar av det, och den sekvensen kan utgöra en förutsättning för en öppenhet någon annanstans. Det finns ett socialt liv även utanför den historiska tunnel som de historiska institutionalisterna beskriver. Faran med tanken om spårbundenhet är att man bara följer ett spår (s 70).

Inför denna helt centrala tes i boken är det bara att säga tack. Det var kul för oss andra, som tidigare inte förstått denna, för samhällsanalyser avgörande utgångspunkt, att få den utredd och fastslagen. Jag har dessutom svårt att komma med några avgörande invändningar.

A & P travar emellertid vidare bland myterna. Vid en närmare granskning av det sociala landskapet visar det sig att en hel del av det som ses som förändringar i organisationer och i samhället i själva verket rör sig om marginella förändringar s.k. relativ tröghet (s 98). Detta beror på att organisationen fortsätter att göra samma saker som tidigare men beskriver dem på andra sätt (=losskoppling mellan kärna och periferi), rationaliseringar (man gör samma

saker som tidigare men på ett annat sätt) eller flyttning och spridning av organisationer (=samma saker som tidigare men på ett nytt ställe). I själva verket är därför, menar författarna, det som beskrivs som (omvälvande) samhällsförändringar bara ett uttryck för organisationers motstånd mot förändring. De flesta organisationsförändringar äger heller inte rum i organisationens kärna, utan utanpå organisationen eller i dess periferi.

Huvudskälen till trögheten är organisationens oförmåga att handla p.g.a. bundna resurser, att kunna fatta beslut p.g.a. hindrande regler och konstitution och att p.g.a. brister upptäcka problem och möjligheter i omgivningen. Till detta kommer också organisationens ovilja att handla utifrån rådande kultur, egna motiv och ideologi, lojalitet och vanans makt samt rädsla för försämringar.

A & P gör dessutom en intressant analys av några olika nya organisationers etablering utifrån tröghetsbegreppet. De finner då bl.a. att IKEA kunde etableras därför att konkurrenterna inte kunde se de nya former för distribution som IKEA lanserade. I stället organiserade möbelbranschen i Sverige en bojkott av IKEA och stängde ute dem från möbelmässor och liknande arrangemang (s 88).

Miljöpartiets entré på den politiska arenan möjliggjordes, å andra sidan, genom att Centerpartiet som

på den tiden främst drev miljöfrågor, inte kunde förnya formerna för politiskt arbete. Miljöpartiets grundare eftersträvade direkt demokrati, något som var omöjligt att åstadkomma i ett etablerat parti. Dessutom var Centerpartiet splittrat, vilket hindrade en helhjärtad satsning på miljöfrågor. Sammanfattningsvis var det alltså här oförmågan att fatta beslut inom Centerpartiet, inte bristen på resurser eller oförmågan att se, som möjliggjorde Miljöpartiets etablering (s 87).

När det gäller Radio Nord, slutligen, möjliggjordes etableringen av en lucka i den dåvarande lagen. Den bestod i att sändningar kunde genomföras, inte i Sverige, men på internationellt vatten från ett fartyg som sände till svenska lyssnare.

A & P lanserar också begreppen "öppna utrymmen" och "gläntor". Dessa anses innehålla möjligheter till organisering som ännu inte har utnyttjats och ibland inte ens kommer att användas. Dessa utrymmen är dock inte tomma, utan där pågår aktiviteter och där finns människor, idéer, materiella artefakter eller naturliga tillgångar som jord, floder etc. som skulle kunna utgöra resurser för nya organisationer (s 109). Att det finns möjligheter där beror på att existerande organisationer på grund av sina gränser och sin tröghet inte förmår utnyttja alla potentiella resurser som finns i deras omgivning.

Författarna kvalificerar därefter fyndigt olika typer av sociala utrym-

men i relation till olika former av tröghet. Orsakerna till tröghet ger skilda möjligheter för nya organisationer att uppstå och etableras i öppna utrymmen. I huvudsak skiljer man mellan "fria utrymmen" dvs. sådana som etablerade organisationer inte utnyttjar, inte är intresserade av och kanske inte ens känner till. Den andra huvudkategorin utgörs av "skyddade utrymmen" vars existens till stor del beror på etablerade organisationers oförmåga eller ovilja till förändring eller en rädsla för uppkomsten av nya organisationer.

Ibland uppstår också ett sorts skydd när gamla organisationer vill skydda nya som växer upp under deras domäner. Författarna utvecklar senare denna typologi ytterligare genom att indela de fria utrymmena i nya (som uppkommer genom sociala förändringar), gamla (som etablerade organisationer på grund av ovilja och oförmåga inte har ockuperat), konstruerade (som förberetts av aktörer för att locka dit andra organisationer) och övergivna (som uppstår genom att etablerade organisationer förändrar sin verksamhet). De skyddade utrymmena kan indelas i bevakade (som gamla organisationer har uppsikt över), reglerade (där tillträde är reglerat eller formellt förbjudet) och skuggade (där utrymmet finns inom andra organisationer som begränsar vilka som har tillträde dit).

Genom fallstudier visar A & P bland annat att IKEA och Mc-

Donalds utnyttjat nya utrymmen, medan innebandyn vuxit fram i övergivna och Anonyma Alkoholister uppstått i konstruerade. Radio Nords verksamhet byggde däremot på utnyttjandet av ett gammalt öppet utrymme och användningen av ett bevakat och reglerat. Även här öppnar författarnas lansering av nya begrepp upp läsarens möjligheter att förstå hur nya organisationer kan uppstå.

Slutligen diskuterar författarna också olika former för spridning av hela eller delar av organisationen. Dessa förlopp anses som de viktigaste orsakerna till förändring i det sociala landskapet. Spridningen förstås genom att sätta den i relation till tidigare organisationers tröghet och existensen av öppna utrymmen; dess betydelse beror på att tillförandet av resurser utifrån förändrar makt- och styrkeförhållandena inom ett område (s 128). Spridningsförloppet analyseras utifrån var initiativet till spridningen kommer (från en ursprunglig organisation eller från entreprenörer) och den fortsatta relationen till källan (om den medför fortsatta direkta kontakter, om dessa i stället är mer indirekta, om de upphör eller om kontakterna kanske aldrig har funnits).

IKEA har då spridits från källan, fackföreningar i Sverige genom nätverk och McDonalds från etableringsstället. I alla dessa fall har spridningen dessutom lett till fortsatta direkta kontakter. För Anonyma Alkoholister gäller där-

emot att den visserligen spridits genom nätverk men senare bara har indirekta kontakter med ursprungskällan, medan t.ex. Livets Ord spridits från etableringsstället, men numera inte har kvar några direkta kontakter med det.

I sista kapitlet krossas ännu en myt; *A & P anser att det är en myt att den svenska modellen fallit samman*. Skälet är att de stora fackföreningarna finns kvar med högre medlemstal och detsamma gäller för arbetsgivarorganisationerna, de politiska partierna, de statliga myndigheterna och de allra flesta företag. Vad som har hänt är därför egentligen "bara" att det skett förskjutningar mellan organisationerna bl.a. beroende på att svenska företag fått ökade möjligheter att flytta produktionen utomlands. Dessutom har vissa utrymmen öppnats genom att bevakningen av områden upphört genom avregleringar, vilket gjort att vissa nya organisationer i landskapet kunnat etableras t.ex. friskolor och personaluthyrningsföretag. *Den svenska modellens fall visar sig alltså i realiteten bestå av förskjutningar i maktrelationer mellan ett antal relativt tröga organisationer.*

Däremot har utvecklingen inneburit fler organisationer som var och en engagerar färre människor och därmed fjärrar sig från enskilda individer (s 148-149). Inom ramen för den utvecklingen finns det också åtminstone två viktiga och helt skilda trender. Den ena innebär en tillväxt av kunskapsföretag

och frivilligorganisationer, där de mänskliga resurserna dominerar. Den andra innebär — tvärtom — att tekniska och ekonomiska resurser ökar i förhållande till de mänskliga, vilket betyder att det blir fler organisationer med färre människor. Detta har ibland tolkats som individualism och som ett utslag för att individerna överger organisationerna. A & P menar dock att det snarare är organisationerna som fjärrar sig från människorna.

Organisationernas spridning i världen gör att de ur ett globalt perspektiv blir mer sammanhängande. Samtidigt blir vardagen mer fragmentiserad genom att samhällslivet domineras av organisationer som individerna blir alltmer beroende av. En av konsekvenserna är att det blir meningslöst att prata om klasskillnader i världen. Globala skillnader i levnadsvillkor beror därför i första hand på de skillnader som uppstår genom människors tillhörighet till olika organisationer i form av medborgarskap, familjetillhörighet och anställningar i olika företag i olika länder.

En förtätning av det sociala landskapet med fler organisationer leder också till ökad interaktion med andra organisationer och mindre interaktion mellan människor inom organisationerna. I sin tur innebär detta att organisationer får mer av resurser från andra organisationer än från de egna medlemmarna.

Samtidigt som organisationernas antal ökar så får medlemmarna en

allt lösare koppling till dem och utesluts allt oftare. Vanliga fenomen är t.ex. människor som flytt från krig och förtryck och som ingen vill ta emot, ökad arbetslöshet, försvagning av anställningskontrakt, outsourcing, personaluthyrning m.m.

Konsekvenserna av dessa försvagade relationer mellan individ och organisation är en strävan att återförenas med naturen i form av extraordinära ensamhetsupplevelser t.ex. bergsbestigning eller dykning, eller genom narcissiska upplevelser som kroppsbyggnad eller jagutveckling. En annan reaktion är att söka sig till artificiella, ofta tillfälliga, men intensiva förtätningar av samhällslivet i form av delaktighet i kollektiva riter. Sådana utgörs t.ex. av rockfestivaler, frandet av segrar i idrottstävlingar, deltagande i kommunalt arrangerande spektakel, nya religiösa sekter eller i nynazistiska parader. Den typen av deltagande ersätter de försvagade banden till traditionella organisationer och ger en illusion av total hängivenhet, en absorption av individen i ett efemärt samhälle och en rituell mening utan substans.

Det känns nästan förmätet att komma med kritikiska synpunkter på en så fascinerande och nyskapande bok. En invändning är dock att framställningen är väl lägmäld och flyter på i samma takt oberoende om författarna presenterar nya, överraskande och omvälvande slutsatser eller om dessa är av mer

modest karaktär. Exempel på det förra är t.ex. att dikotomin individ och samhälle är föga fruktbar, att system- och samhällsbegreppen till stora delar saknar substans, att de flesta samhälls- och organisationsförändringar i själva verket är marginella, att den svenska modellen inte alls fallit samman och att det numera är föga meningsfullt att tala om klasskillnader. Slutsatser av mer modest natur gäller t.ex. hur nya organisationer tenderar att bildas i öppna utrymmen, eller hur spridning och flyttning av organisationer äger rum. Textens karaktär skymmer därför i viss mån några av bokens allra mest strategiska slutsatser.

Jag tycker heller inte att slutkapitlet gör boken riktigt rättvisa genom att tydligt summera upp och lyfta fram det mest centrala innehållet. Vidare gäller det att vara mycket observant på den stora mängd noter som finns i texten eftersom åtskilliga innehåller central information. Så berörs t.ex. i notform problemet med att på svenska använda begreppet "socialt landskap" (s 55) och hur stater relaterar till det sociala landskapet (s 104). I en annan not berättas att Nokia, tvärt emot vad som ofta sägs, faktiskt haft en längre tradition av att tillverka trådlösa telefoner. Vidare får läsaren veta att Facitkoncernen faktisk insåg behovet av förändringar, men hade för starka sociala åtagande i lokalsamhället för att genomföra dem. Den typen av fotnoter med viktig information kunde nog med

fördel integrerats i den löpande texten. Bokens titel "Organisationer, samhälle och globalisering" är dessutom tyvärr tämligen intetsägande och speglar på intet sätt dess spännande innehåll.

Sammanfattningsvis gäller dock att de "nya" begreppen typ "socialt landskap", "öppna och reglerade utrymmen", "organisation och organisering" (som ersättning för människa-samhälle) och relationerna mellan dem snarast öppnar en helt ny värld, eller i varje fall ett nytt perspektiv på världen. Med detta avser jag dock inte ett inträde i en ny magisk värld av Harry Pottertyp; Snarare är parallellen eskimåernas begreppsapparat för snö och hur denna används, dvs. där

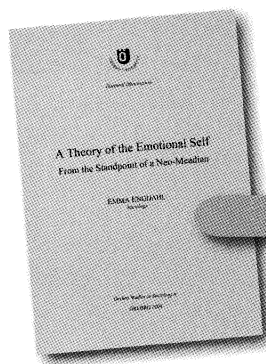
vi kanske ser ett halvdussin olika typer av snö (nysnö, skare, lössnö, moddig snö o.s.v.) har eskimåerna i stället mer än ett 20-tal klassificeringar. Denna mängd av begrepp är nödvändig för att eskimån lättare och mer effektivt skall kunna behärska och navigera i sitt kalla snölandskap; A & P:s bok är på motsvarande sätt nödvändig för att vi bättre skall kunna förstå, hantera och "resa" i det sociala landskapet. (Jag måste därför motvilligt tillstå att den ibland därför också känns aningen Pottersk.)

A & P har verkligen också pedagogiskt lyckats med att exemplifiera sina begrepp på ett slående sätt. Det kan dock kanske ändå som kuriosia nämnas att de inte tagit upp Anders

Ehnmarks användning av gläntor i boken "Maktens hemligheter; En essä om Machiavelli". Där framträder i avslutningskapitlet Machiavelli som letande efter just gläntorna i historien vilka skulle möjliggöra att en ny furste kunde framträda och ena Italien.

Allra sist — mina invändningar måste i huvudsak betraktas som ganska perifera. Denna bok är en av de viktigaste böckerna som publicerats inom svensk sociologi. Jag tror också att den, vid översättning, skulle stå sig mycket väl i internationell konkurrens.

Lars-Erik Wolvén,
Mithögskolan, Östersund

Emma Engdahl

A Theory of the Emotional Self

Örebro Studies in Sociology No. 6 (2004),
Samhällsvet. inst.,
Örebro universitet
ISBN 91-7668-380-X

Emma Engdahl har skrivit en teoretisk avhandling. Den riktar å ena sidan in sig på G.H. Meads texter och å andra sidan på vissa

sociologiska/socialpsykologiska emotionsteorier. Hon har t. ex. i ringa utsträckning använt objektrelationsskolan, som innehåller

tankar som är närliggande, men desto mer analyserat/kritiserat de mikrosociologer som försökt hantera emotionsteorierna inom sociologiska ramar. Engdahl vill utvärdera dessa med hjälp av Mead. Hennes syfte är att utveckla en alternativ emotionsteori genom en rekonstruktion av Mead utifrån hans emotionsteoretiska fragment.

Engdahls kritik av emotionssociologin inbjuder till tolkning av vari styrkan i en meadsk emotionsteori skulle bestå. Dagens starka psykobiologiska tänkande ger exempel: uppfattningar som att tendens till riskbeteende kan förstås genom att blott studera tillväxten av vissa hjärnstrukturer i tonåren, eller

att ungdomars dåliga förmåga att bedöma andras emotionella stämning endast beror på omstrukturering i hjärnan (SVT 1 Vetenskapens värld 15 februari 2004) visar sig bära på biologisk reduktionism. Emotioner utgör kognitiva bearbetningar av kroppsliga/sensoriska erfarenheter och föds inom rollövertagande; emotioner återfinns inte i biologiska strukturer utan i sociala.

Av utrymmesskäl förbigår jag nästan allt av det viktiga Engdahl gör med andra teoretiker. Historiskt går hon tillbaka till Adam Smith, som visar sig vara en postmodernist i modern förklädnad. Förutom den nämnda sentida emotionssociologin finns också Cooley med i en intressant parallell till Castoriadis (med bl.a. begrepp som *imagination*). Till Meads handlingsbegrepp kopplas också Merleau-Pontys intresse för kroppens och "inhibitionens" roll i skapandet av medvetande. Detta är förtjänster som är ovanliga i litteraturen.

Men det finns punkter där Engdahl har missat. Låt mig nämna den första som en bristfällig "begreppsprecisering". En avhandling ska alltid sträva efter precision och klarhet. Det gäller inte minst för arbeten som bygger på begrepp vilkas tradition är notoriskt luddig. Dit hör många av de begrepp som här är aktuella. Klagomål: 1) Det saknas ibland en specifik angivelse av innebörd. 2) Grunddefinitionen är svår att hitta. 3) Den varierar överdrivet. 4) Det är ibland svårt

att avgränsa olika basbegrepp från varandra.

Exempel finns redan i början där *emotion*, *emotionellt själv* och *personlighet* varierar. Men med dessa svårigheter blir det efterhand lindrigare; det är också just en viktig del av syftet för Engdahl att arbeta *explorativt med definitioner*. Begreppen är svårfångade och tillkortakommanden ursäktliga. En merit för Engdahl är att ett meadskt syfte förstås blir att se begreppens relation till varandra. Många har t. ex. stångats med Mead när de försökt avgränsa "I" och "me" som två särskiljda begrepp. Dessa är enligt min mening omöjliga att förstå om man särskiljer dem. De utgör ett dialektiskt begreppspar, kanske Det Dialektiska Begreppsparet i denna socialpsykologiska skola. Vetenskapen är mestadels analytisk, men Mead framtvingar också den syntetiska sidan av vetenskapligt tänkande.

Engdahl gör inte sådana fel. Men hon borde varit noggrannare i sina definitioner. En elege för att skönja släktskap mellan begrepp som hos Mead hör ihop, men där få forskare har följt Meads linje. Elege för att problematisera detta. Kontinuerligt exempel är den intima släktskapen mellan *emotion* och *personlighet*. Men att de hör samman betyder inte att de är utbytbara mot varandra. De utgör förstås markant olika aspekter av ett komplext fenomen.

Det finns andra exempel, där begreppsanalysen är svår och luddig:

Vad menas med "corporal evaluations"? En värdering som sitter inbyggd i kroppen? En kroppens värdering av tillvaron? En värdering som en person gör och där kroppens signaler spelar en tydlig roll, t. ex. skam? Vilket samband finns mellan "feeling", "self-feeling" och "emotion"?

Jag lämnar det *begreppsliga planet*. Men begrepp i systematisk relation till varandra bygger *teori*, och detta är Engdahls viktigaste syfte. Det finns en särskild punkt där hennes teoretiska framställning behöver bearbetas tydligare. I nuvarande formulering inbjuder den till vältolkning.

Rollövertagandebegreppet är det viktigaste i Meads teori. Rollövertagande resulterar i att (yttre) händelser och ting får en "insida": de blir gravida med "mening". Vi "tolkar" dem, världen framstår som "begriflig", (varvid vissa fenomen blir "svärbegrifliga"). Rollövertagande genererar medveten tankeförmåga. Det finns rollövertagande gentemot naturens föremål, varigenom dessa kommer anta meningsfull karaktär: en bit av en trädgren, i sig själv utan mening, blir en "klubba" genom rollövertagande.

Om denna del i Meads teori har det ibland antagits att det finns ett särskilt rollövertagande gentemot "tingvärlden" och ett annat mot Alter. De flesta sociologer har i sin tur bara intresserat sig för det sociala rollövertagandet, och där-

med har Meads teori huggits itu. Meads teori blir då något annat än Meads teori.

Engdahl gör inte denna blunder, men hon begår ett annat felsteg. Hon separerar de två rollövertagandena. Med fragmentariskt stöd i formuleringar hämtade från Mead hävdar hon att det viktiga fenomenet *inhibition* av det tingliga rollövertagandet ger upphov till "sensations" — ([sinnes]-förmimmelser) — på en primitiv basnivå. Detta rollövertagande transformerar "sensations" till en annan nivå, som jag kallar "avancerad". Där uppstår emotionerna. Dessa är alltså grundade i primära kroppsliga sensationer, t.ex. fysiskt samspel mellan spädbarn och vårdare.

De sociala rollövertagandena däremot baseras i "funktionell identifikation", att individen gör — och varseblir sig själv göra — liknande beteenden som Alter gör. Imitation av fysiska gester är ett exempel. Detta föder den inhibition som ur den motsvarande primitiva nivån i socialt rollövertagande kristalliserar fram "self-feeling", "self-evaluation" och liknande subtila fenomen.

Men Engdahl gör inte systematiskt det man måste göra enligt vissa Meadkällor: Hon separerar det tingsliga och det sociala rollövertagandet och hävdar att självvärderingens (emotionella) förmåga växer fram ur rollövertagande med tingen medan självreflexionens (kognitiva) förmåga kommer ur rollövertagande med Alter. Resultatet

av detta teoretiska felsteg blir att man får *en* meadsk teori om medvetandet om tingvärlden och en *annan* om medvetandet om den sociala världen. Engdahls feltramp är små, men det är märkligt att hon gör något alls, ty hon är medveten om dessa problem. De empiriska tolkningar hon gör pekar också på att hon praktiskt gör de hänsynstaganden jag önskar, varför jag vill tro det hela vara formuleringsmässiga misstag. Men de är för frekventa.

Mead är ibland emfatisk. På denna punkt är han det: Meningen med ett objekt består i Alters respons på invidens beteende (gester) mot objektet. Härav följer rent logiskt att emotionernas värld inte kan bli medveten för Ego utan att *Ego tar Alters attityd/roll mot Egos beteende mot objektet*. Först när Alter responderar med liknande gester som Egos egna avtäckts tinget/beteendet och transformeras till ett objekt/en handling, vars insida finns till förfogande för det härigenom födda medvetandet hos Ego. Detta är en svårtillgänglig tes, men mycket klar hos Mead (1934, bl.a. kapitel 11). Den har inte givits adekvat uttolkning och formulering hos Engdahl; man kan få intrycket av ett kluvet medvetande, ett som vetter åt tingen och ett annat som vetter åt Alter. Hos Mead är det så att rollövertagandet med Alter är primärt (framför tingens) i fråga om medvetandet.

Denna kritik till trots är Engdahls text stark. Den har kreativitet, ex-

pressivitet och djärvhet. Det finns också teoretiskt starka punkter. Några ytterligare sådana är den förtjänstfulla distinktionen mellan "funktionell identifikation" kontra "existentiell differentiering". Enklast uttryckt: den ursprungliga existentiellt upplevda identifikationen, (varvid spädbarn och vårdare är det stående exemplet) spjälkas upp just genom funktionell identifikation (t. ex. imitation). Ergo: genom funktionell identifikation upptäcker Ego att Ego och Alter är existentiellt olika varelser. Det tillkommer att också Alter härigenom tvingas till reflexion över detta. Detta måste framhåvas om man ställer sig på Meads bas. Alters attityd genomgår en transformation genom Alters iakttagelse att Ego har tagit till sig Alters attityd. Eller: Rollövertagandet är definitionsmässigt en ömsesidig verksamhet. Ego blir Alter, och Alter blir Ego.

Jag har inte stött på någon interaktionist som gått så på djupet med denna distinktion och dess konsekvenser som Engdahl gjort. Hennes behandling kan bli kärnan i en utveckling av teorin. Hon för alltså denna gren av sociologin framåt, genom att belysa — och själv odla vidare — vissa teser med rötter hos Mead.

Kroppen, den funktionella identifikationen och inhibitionen är viktiga för distinktionen mellan (omedveten) *primitiv* och (medveten) *avancerad nivå* i individens utveckling. Distinktionen är inte

riktigt inarbetad i texten, men har ändå teoretiskt liv. Funktionell identifikation verkar på den primitiva nivån, och vad där sker föder fram existentiell differentiering och det därigenom medvetna mänskliga subjektet med ett Själv och förmåga att transformera "feelings" och "sensations" till en *medveten självreflexiv* nivå. Dessa distinktioner saknas hos emotionssociologerna.

Engdahl är ibland ursäktligt oklar i dessa distinktioner. Det är "överkurs". Objektrelationsteoretikerna har i allmänhet inte urskiljt de två nivåerna. Inte ens Daniel Stern gör det, tror jag. Den enda som är varse problemet är enligt min

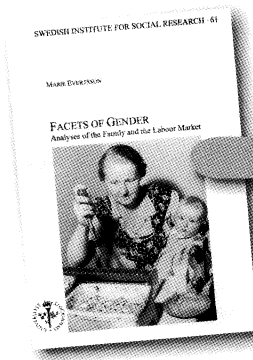
kunskap Chodorow i sin klassiska "The Reproduction of Mothering". Så jag kräver inte klarhet i dessa frågor av Engdahl. Klargörandets uppgift ligger framför oss.

Jag vill i egna ord uttrycka skillnaden så att det är just skapandet av mening genom intersubjektiva symboler, därefter medvetandet, jagmedvetande och självreflexion (Engdahls term) som är skillnaden. Mead talar om den primitiva nivån och om att det som där händer är en förutsättning för vad som sedan händer på den avancerade nivån. Motorn i transformationen från primitiv till avancerad nivå är fenomenet mening, som är emer-

gent; den föds ur rollövertagandet med Alter.

Jag slutar som jag började, genom att vända mig mot den biologiska reduktionismen: Hat kan inte reduceras till "riktad" aggressivitet, kärlek inte till attraktion plus reproduktionsdrift. Härom är Engdahl och jag djupt eniga trots viss lättare begreppsförvirring. Denna enighet är inte min enda anledning att uppskatta hennes avhandling.

Lars-Erik Berg,
Sociologiska institutionen,
Göteborgs universitet

Marie Evertsson

**Facets of Gender:
Analyses of the Family
and the Labour Market.**

Swedish Institute for Social Research, 2004, Sociologiska inst., Stockholms universitet
ISBN 91-7604-098-4

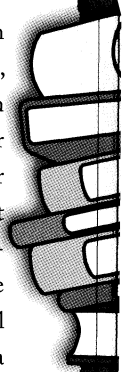
This excellent dissertation consists of four papers covering different aspects of gender inequality in the interface between the family and the market. All of the papers entail quantitative analysis of sur-

vey data. One paper uses Swedish Child Level of Living Survey data from 2000 to examine the effects of parents' attitudes about gender and the division of housework on their children's attitudes and on

the housework their children do. Evertsson finds that gender differentiation is present among youths; girls do more housework and boys do more outdoor work. The question of interest is how the gender regime is transmitted intergenerationally. The most straight-forward hypothesis is that parents whose beliefs and behaviour are more egalitarian would raise children with more egalitarian beliefs and with less gender-differentiated behaviour. But, interestingly, there is little support for this. Thus, somehow gender inequality is passed between the generations, but there is no evidence that the traditional successfully socialize traditional children while the egalitarian socialize egalitarian children.

The only hint of this is that the

daughters of mothers with more education do less housework (whereas mothers' education does not affect boys' housework). While this casts doubt on early socialization models, as Evertsson argues, I am less convinced by her claim that it supports the "doing gender" model. (That perspective has become popular, but seems to me to have unclear predictions here.) Rather, the variation in kids' housework performance that Evertsson can explain seems to be driven by how much help parents need. For example, when the mother works full time or the father does a majority of all housework (for some unspecified reason that suggests some unusual inability of the mother to do it), both boys and girls get pulled in to do more, although the effect is much larger on girls than boys. While the use of cross-sectional data limits the causal inference we can make, the analysis is valuable because we have so few direct studies of children's development of gender-differentiated behaviours.

The second analysis (with Magnus Neremo) uses U.S. and Swedish data to examine the effect of the relative earnings of husbands and wives on the amount of housework they do, after adjusting for the number of hours of market work done by the partners. Bargaining or exchange theory says relative earnings decrease one's housework. Another perspective suggests that "doing gender" in one area may sometimes

be undertaken to compensate for an area in which one has failed to perform according to gendered expectations. In this "gender deviance neutralization" view, if a couple is non-traditional on one dimension — economic dependence — then they will try to make up for it on another. Hence, as women increasingly earn more than men (the gender deviance), women will do more and or men less housework. Of course, this prediction in the range where women earn more than men is the opposite of what bargaining theory predicts. The Swedish analysis (using data from the Level of Living Survey, or LNU, from multiple years) shows results consistent with bargaining theory. As women earn more relative to their husbands, they do less and husbands do more housework. In the U.S. there is a curvilinear effect of the proportion of family income provided by the husband that is consistent with combination of bargaining and gender deviance neutralization. That is, in the range from husbands providing all the money to equal earnings, women reduce their housework; but the small proportion of couples in the range from equal earnings to women providing all the income, women actually increase their housework.

Economists and sociologists often disagree on how relative earnings should be measured. Sociologists generally use relative contribution

to annual earnings, as Evertsson and Neremo did. Annual earnings, of course, are a function of both one's wage rate and the number of weeks worked and hours per week. Economists argue that it is the hourly wage rate not annual earnings that is indicative of what an individual could fall back on in the case of divorce or a lack of cooperation by the spouse in marriage; they assume that we could all increase our hours at the current wage rate. Future research should examine which measure of relative resources better predicts housework.

In the third analysis, Evertsson examines whether divorce increases women's and men's "hazard" of an occupational move that entails a significant increase or decrease in prestige, relative to no significant change. She finds that moves right after divorce are disproportionately upward for women, although this is much more likely if she was already employed at the divorce. Moves right after a divorce are disproportionately downward for men. This suggests that divorce motivates and enables women to take the earner role more seriously, while men are less motivated or discouraged after a divorce in a way that hurts careers. The analysis supports the notion that marriage increases gender inequality in the market through encouraging a traditional division of labor.

The final analysis of the dissertation examines formal on-the-job

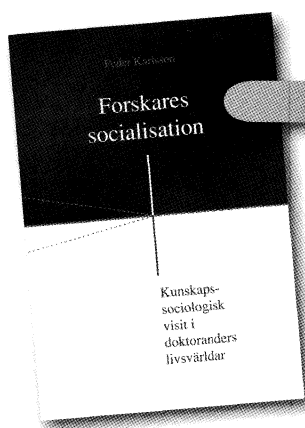
training. She finds that women get less FOJT overall; they get less general training and less training that increases promotion but more industry specific training. The common explanation in the American literature for women receiving less training is employers' statistical discrimination based on their anticipation that men will stay with the firm longer. Sweden is an interesting case in which to test the theory, because women have longer seniority on average than men (by over a year), so employers would have no reason to predict that women are more likely to quit in Sweden. Thus, she argues that the presence of differences in provision of training by gender are evidence of discrimination that is

based on something *other than* a correct statistical generalization. Evertsson then looks at the effect of training on earnings and finds that both general training and training said to increase promotion actually increases the earnings of men but not women. Upon reading the analysis, my initial thought was that, given extensive job segregation by sex, the findings may not reflect employers' proclivity to give training to men more than women in the same job, but rather a disinclination to provide training to workers in predominantly female jobs. However, oddly enough, the analysis also shows that the female-intensive fields of public administration, education, and health provide more training than other fields; the gender effects

reported are net of this favourable distribution. Thus, the mystery is what motivates employers to provide less training to women or women's jobs, other things equal.

Evertsson's dissertation is a good exemplar of second generation gender scholarship. Now that the broad contours of gender inequality in the market and home are well known, what we need are careful analyses of the mechanisms sustaining specific aspects of gender inequality. Evertsson has joined the serious contributors to this growing research area.

*Paula England,
Professor of Sociology,
Stanford University*

Peder Karlsson

**Forskarens socialisation:
kunskaps-sociologisk
visit i doktoranders
livsvärldar**

Doctoral theses at the
Department of Sociology,
Umeå University (2004)
ISBN 91-7305-570-0

Hur blir man forskare? Och vad händer när man blir det? Dessa frågor vill Umeåsociologen Peder Karlsson besvara i sin doktors-

avhandling. Han gör det genom att fånga in enskilda individers föreställningar, förhållningssätt och erfarenheter. Utgångspunkten för

studien är ett livsvärldsperspektiv, där forskningen studeras inifrån och med utgångspunkt i dem som utöver den.

Avhandlingen har en högaktuell forskningspolitisk bakgrund, nämligen reformeringen av forskarutbildningen 1998 liksom de planerade förändringarna i samband med Bologna-processen. Peder Karlssons studie fyller därvidlag en viktig kunskapslucka eftersom kännedomen om effekterna av forskarutbildningsreformerna hittills har varit begränsad. Studiet av forskarutbildningen har dock en ännu vidare betydelse.

Genom att studera hur de nya medborgarna tas om hand och

slussas in i systemet kan vi också lära oss hur vetenskapliga normer, förhållningssätt och praktiker ser ut i systemet som helhet. Det är med andra ord stora frågor som tas upp till behandling av Karlsson, och som han tar sig an på ett respektfullt men ändå djärvt och personligt sätt. Till förtjänsterna i Karlssons studie hör inte minst den fina diskussionen av doktorandkategorins heterogenitet liksom analysen av vad som händer med denna kategori och med forskningspraktiken när villkoren för forskarutbildningen stramas åt.

Karlssons huvudsakliga slutsats är att kategorin "forskare" inte är fast och fixerad, utan att det är något som uppstår i den miljö i vilken den vetenskapliga inskolningen sker, vanligen den akademiska institutionen. Det finns med andra ord ingen enhetlig kategori av doktorander, utan en mängd olika erfarenheter, präglade av samspelet mellan individ, kollektiv och institutioner: interaktionen mellan doktoranden, kollegerna (inklusive handledare) och forskningsmiljön är det som skapar "forskaren".

Vägen till denna slutsats går över ett brett teoretiskt studium av litteratur inom områdena forskningspolitik, vetenskaplig praktik och socialisation. Denna teoretiska diskussion utgör faktiskt något av avhandlingens kärna. Karlsson inleder med en diskussion av två centrala forskningspolitiska arbeten publicerade under senare tid: "The New Production of Knowledge",

av Michael Gibbons med flera, och "Prometheus Bound" av John Ziman. Gibbons med flera bok blev snabbt välkänd eftersom den lanserade det omdiskuterade begreppet "mode 2", vilket syftade på en förändring i sättet att producera kunskap, från disciplin till problem, och från institution till team.

Zimans något mindre kända bok tog en annan utgångspunkt, i sin betoning på vetenskapens "dynamiska fasta tillstånd". Verksamheten tillväxer inte längre ekonomiskt, samtidigt som den fortsätter att vidgas innehållsligt, nya områden upptäcks, andra förvandlas, sammansmältningar mellan ämnen sker, samtidigt som de samhälleliga kraven med avseende på användbarhet, nytta och etiskt ansvarstagande ständigt ökar. Resultatet blir spänningar mellan till synes oförenliga mål och resursramar.

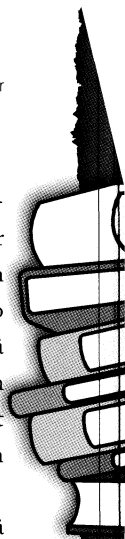
Författaren tar också avstamp i vetenskaps- och kunskapssociologi, såväl den klassiska Mertonska traditionen som den moderna, som ofta drar åt det socialkonstruktivistiska hållet. Det av Robert K Merton etablerade fältet vetenskapssociologi behandlade vetenskapens normer, belöningssystem, sociala mekanismer, kommunikationsformer med mera, medan Thomas Kuhn var tidigt ute med att kombinera sociala och epistemologiska aspekter i sitt studium av paradigmskiften i fysikens utveckling. Sin mer kompletta institutionalisering fick detta konstruktivistiska perspektiv i och

med det så kallade starka programets etablering. Denna ansats har sedan breddats och fördjupats, och utvidgats, till exempel av Bruno Latour och andra inom den så kallade aktör-nätverksteori, som studerat det komplexa samspelet mellan forskare, materialitet och politik.

Till denna tradition hör också Andrew Pickering, som flerstädes åberopas av författaren. Pickering är inriktad emot att studera vetenskapliga praktiker — definierat som den tidsbaserad analysen av hur människor och materia samagerar och är involverade i en ömsesidig påverkan. Av Pickering hämtar författaren dels fokus på forskningspraktik, dels betoning på tidsaspekten, att studera vetenskapen i realtid, i dess utveckling som ett emergent fenomen (i tillblivelse och ständig förändring).

Samtidigt knyter Karlsson an också till socialpsykologiska traditioner och studiet av socialisation. Socialisation kan ses som det fält i vilket aktörer och praktiker möts i tid och rum. Härmed landar författaren i en delvis egen definition av akademisk socialisation: en process utsträckt i tid där båda parter — i detta fall doktorand och handledare/institution — är aktiva och där det också sker en ömsesidig påverkan, där socialisationen leder till en förändring av socialisations-sammanhanget.

Slutligen diskuterar Karlssons livsvärldsdiskussionen, utifrån

Habermas välkända diskussion om livsvärld och system. Livsvärldsperspektivet riktar intresset mot att studera forskares/och andra aktörers praktiker, vardagsvillkor och interaktiva sammanhang, till exempel kommunikation, språk och kultur. Författaren diskuterar också utförligt olika perspektiv på detta med vardagsverklighet, främst utifrån fenomenologi. Här knyter han an till Alfred Schutz begrepp medvetandeströmmar, världen taget för givet och reflektionen, ofullständighet och tillblivelse.

Den vittomfattande teoretiska diskussionen utmynnar i en begreppsyttes, där fenomenologi blandas med socialkonstruktivism: forskares intentioner och mål antas bygga på existerande förutsättningar av materiell, normativ och teoretisk natur (fenomenologi) — vilket i sin tur fungerar som en bakgrund till forskares ambitioner att tänja på förståelsen av det kända och accepterade (socialkonstruktivism). Detta samspel diskuterar författaren i termer av emergent respektive institutionaliserad praktik, med vilket han menar sökandet efter förståelse som överskrider det kända utifrån analytisk kontinuitet och stabilitet.

Den heterogena begreppsvärld som Karlsson utvecklat, där inte alltid helt kompatibla begrepp och förståelseramar blandas, saknar inte sina komplikationer, eftersom det inte framstår som klart var författaren hör hemma: i kunskapsociologi,

systemteori, forskningspolitik, fenomenologi eller socialkonstruktivism. Han vill kunna kombinera alla dessa ansatser till en egen begreppslig struktur, vilket är en närmast olöslig uppgift och som också försvårar anknytningen mellan teori och empiriska studier.

Den ambitiösa teoridiskussionen till trots, ligger den stora behållningen i den fina och känsliga beskrivningen och analysen av forskarsamhällets mest underordnade grupp, doktoranderna, och deras tillvaro som den präglas av vardagsslitet i mer eller mindre väl fungerande forskningsmiljöer och en ständig kamp för erkännande och synlighet. Karlsson fångar också fint in forskningspraktikens institutionella former och uttryck. Med forskningspraktiken förstår han den arena i vilken vetenskapens olika nätverk möts: discipliner, organisationer, byggnader, traditioner med mera. Författaren ser institutionen som det viktigaste sammanhanget för socialisationen, och som den plats där dessa olika nätverk vanligen interagerar.

Livsvärlden hos de studerade doktoranderna är därför den region av nätverken där doktoranden finns — och som doktoranden själv identifierar. Doktoranders medvetenhet om sig själva är en avspeglning av forskningspraktikens materiella, kulturella och sociala beståndsdelar. Författaren söker också efter indikationer på att livsvärlden koloniserar av systemet, det vill

säga att systemets sätt att fungera också tagit sig in i doktorandernas självförståelse.

För att nå dithän i förståelsen har nio doktorander intervjuats, fem kvinnor och fyra män, tre humanister, tre samhällsvetare och tre från teknik och naturvetenskap. Ett antal huvudteman kunde identifieras i dessa intervjuer: betydelsen av inträde och rekrytering, avhandlingen och framtidsutsikterna efter disputationen; doktorandtillvaron — inklusive undervisning och tjänstesituation; sociokulturell miljö; kön; och forskningssyn. Tre centrala analytiska teman kunde identifieras i intervjuerna på grundval av dessa teman.

Doktorandtillvaron är fundamental osäker och diffus. Vad är man egentligen som doktorand: student, medarbetare, självständig forskare eller marginalexistens? Alla dessa identiteter förekommer i Karlssons studie, och de växer fram i ett samspel mellan individen och den institutionella miljön. Vidare präglas forskarutbildningen av kampen för en position inom forskningssystemet, vilket tar sig praktiska uttryck i form av skrivande och sökande efter erkännande och meritering. Den som har svårt att hantera denna strid för synlighet har också svårt att hävda sig och tenderar att marginaliseras i systemet. Slutligen finns det betydande variationer beroende på fas i avhandlingsarbetet och beroende på ämnen och områden: naturvetare

ingår i allmänhet i välstrukturerade sammanhang, liksom samhällsvetare medan humanister finns i ett mer fragmenterat sammanhang. Detta i sig avspeglar också olika syn på doktoranden och avhandlingen, om det är institutionens angelägenhet eller den enskilde doktorandens ansvar. Den breda teorienomgången används alltså inte särskilt aktivt i analysen. Därtill är den alltför stor och empiriskt svårhanterlig. Teoridiskussionen står därför i huvudsak på egna ben. I den empiriska delen framträder Karlsson istället primärt som en forskningspolitisk policyanalytiker med en orientering mot att studera hur forskningssystemet påverkats av bredare rekrytering och strängare produktivitetsmål samtidigt som de klassiska akademiska idealen fortfarande hålls högt (avancerad

publicering, nyhetsvärde och originalitet med mera). Han belyser också den marginelles position i forskningssystemet och dennes bidrag till forskningspraktiken i en tid av motsättningar mellan politiskt bestämda mål och institutionaliserade praktiker. Här hade det dock varit värdefullt med kompletterande material kring handledaren, institutionen, avdelningen, forskningslinjerna och finansieringen, liksom mer av intensivstudier av miljöerna i vilken socialisation skedde och uppföljande intervjuer och observationer. Det vi får veta om den institutionella miljön är vad de intervjuade berättade, vilket naturligtvis säger en del men knappast allt om hur institutionerna faktiskt är uppbyggda och strukturerade. Författarens bibliometriska kunande kunde också ha använts för

en fördjupad förståelse av de olika institutionsmiljöernas nätverk och produktivitet.

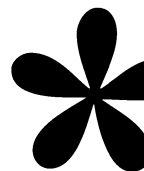
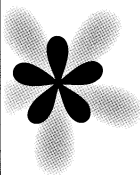
Låt inte dessa kritiska synpunkter skymma betydelsen av Peder Karlssons originella och innovativa studium av inträdet i forskarsamhället. Genom en inkännande analys av hur forskarsamhället tar emot nya medborgare och hur dessa formas visar han på den ömtåliga balansen mellan innovation och stabilitet inom forskningssystemet, och på de känsliga mekanismer som skapar stabilitet men också utrymme för förändring och lärande hos både individer och sociala system.

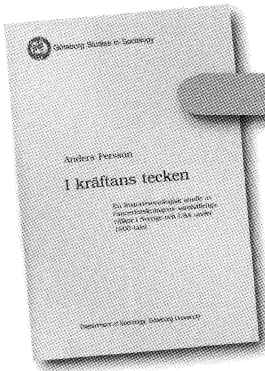
*Mats Benner,
Forskningspolitiska institutet,
Lunds universitet*

Nästa nummer av SF...

handlar bland annat om populärkultur och

...kommer i juni

Anders Persson

**I kräftans tecken.
En historiesociologisk studie
av cancerforskningens sam-
hälleliga villkor i Sverige och
USA under 1900-talet**

Göteborg Studies in Sociology
(2002)

ISBN 91-974106-2-4

Det har sagts att varje tid har sin karaktärssjukdom. En sjukdom som inte bara fyller befolkningsstatistikens dödsorsakskolumner, utan som även kan sägas utgöra något av en symbolisk representation för tidsandan och som indirekt påverkar såväl den medicinska vetenskapens som den offentliga världens inriktning. Även om cancer är en sjukdom som alltid har funnits kan det inte råda något tvivel om att den i epidemiologiskt, vetenskapligt och sociokulturellt hänseende hör 1900-talet till. En åldrande befolkning, en minskad dödlighet i andra sjukdomar och förändringar när det gäller livsstil och kostvanor har medfört att antalet människor med cancer ökat. Samtidigt har förbättrade möjligheter att diagnostisera och behandla cancersjukdomarna lett till att antalet registrerade cancerpatienter ökat. Cancer har därmed blivit ett allt större samhällsproblem, förutom

det personliga lidande sjukdomen för med sig för de drabbade.

Det är därför glädjande att Anders Persson i avhandlingen *I kräftans tecken* givit sig i kast med en del av de komplexa frågorna kring cancerforskningens historia under 1900-talet. Syfte med avhandlingen är för det första att genomföra en explorativ studie av forskningsfinansieringens infrastruktur eller lite mer bestämt ”att undersöka vilka sociala, ekonomiska och politiska betingelser som förelegat för cancerforskningen under 1900-talet, hur dessa betingelser vuxit fram och vilken betydelse de haft för utvecklingen av forskningens olika grenar och perspektiv”. Ett mer distinkt syfte är att jämföra utvecklingen i Sverige och USA utifrån iakttagelsen att den svenska cancerforskningen till en betydande del finansierats av frivilligorganisationer, medan statliga anslag varit grunden för forskningen i USA.

Metoden karaktäriseras som historisk konkretiserande sociologi, men är även inspirerad av det forskningsfält som brukar kallas vetenskaps- och teknikstudier (STS). Fokus läggs på hur olika teorier utvecklats inom cancerforskningen, de olika aktörernas motiv och intentioner tolkas och viktiga brytpunkter inom forskningen identifieras. Materialet består av verksamhetsberättelser från berörda organisationer, offentligt tryck av skilda slag, tidskriftsartiklar, självbiografier och intervjuer. Studien av cancerforskningens utveckling i USA baseras på sekundärlitteratur.

De teoretiska utgångspunkterna i avhandlingen beskrivs som pluralistiska. Tanken på vetenskapens autonomi, Mertons modell för analys av forskarsamhällets interna normsystem och etablerandet av ett sakkunnigssystem för styrning av forskning, kombineras med vetenskapsociologiska analyser av hur makten över forskningen förskjutits från den akademiska kulturen till byråkratiska, kommersiella och civila områden av samhället. Ett socialkonstruktivistiskt perspektiv används för att belysa på vilket sätt en fråga blir till ett socialt eller samhälleligt problem. Relationen mellan forskarsamhället och politiker studeras med hjälp av begreppet socialt kontrakt och spelet kring detta analyseras ur ett aktörsstruktur-perspektiv.

Fram till slutet av 1930-talet

spelade staten en mycket blygsam roll när det gäller finansieringen av cancerforskningen och cancerbehandlingen. Men under det kommande decenniet skulle detta i grunden förändras. I USA ledde engagemanget i andra världskriget till en nationell mobilisering av den statliga forskningspolitiken. Även om kriget inte spelade samma roll i Sverige var även här 40-talet en tid av påtagligt ökad forskningspolitisk verksamhet. Bakgrunden var en övertygelse om forskningens allt större betydelse för samhällsutvecklingen, samt det inomvetenskapliga behovet av en infrastruktur för forskningen i form av laboratorier och dyrbar utrustning. Anders Person menar även att ett socialt kontrakt tog form vid denna tid med innebörden att staten hade ett övergripande ansvar för forskningens finansiering, medan besluten om vilken typ av forskning som skulle prioriteras skulle överlätas till forskningens företrädare.

I kapitel 6 behandlas frågan om varför finansieringen av cancerforskningen i USA under seklets andra hälft i så stor utsträckning dominerats av en statlig aktör, National Cancer Institute, trots att inslaget av donationer varit så stort inom andra områden. Svaret blir att de externa aktörerna valde en annan strategi, nämligen att verka inom och genom statliga organ, istället för att bygga upp egna stiftelser. På det sättet kunde man förmå politikerna att göra omfattande satsningar och

sammantaget kunde man därmed ge en vision om en snar lösning på cancerproblemet, även om flertalet forskare var tveksamma inför en sådan optimism.

Det centrala kapitel 7 behandlar Riksföreningen för kräftsjukdomarnas bekämpande (Cancerfonden) och den svenska cancerforskningen. Den äldre cancerföreningen och verksamheten vid jubileumsklinikerna var främst inriktade mot terapeutisk forskning, och i början av 50-talet diskuterade riksdagen ett förslag om inrättandet av ett särskilt institut inriktat mot grundforskning kring cancer. Detta gick dock inte igenom och istället bildades Riksföreningen på enskilt initiativ, som förutom stöd till forskningen skulle arbeta med upplysningsverksamhet. Riksföreningens styrelse hade August Lindberg från LO som ordförande och sedan var olika folkrörelser, näringslivet, medievärlden, forskningen och till och med regeringen representerade.

Under hela 1960-talet var Riksföreningen den största finansiären av svensk cancerforskning, medan det medicinska forskningsrådet svarade för en mycket liten summa. Då det amerikanska stödet var vikande fanns dock vissa farhågor för brist på medel. En större insamling planerades, samtidigt som några ledande företrädare för medicinen menade att forskningen primärt borde finansieras av staten. Under 1970-talet skedde så en markant förändring genom att en allt

större andel av cancerforskningen finansierades genom de statliga forskningsråden. Kapitlets slutsats är att det sociala kontraktet mellan staten och forskare bestått under hela tidsperioden, dvs staten åtog sig att svara för finansieringen av forskningen medan forskarna bestämde över dess inriktning.

I kapitel 8 skildras hur tanken på att miljöfaktorer kan orsaka cancer präglade vissa delar av cancerforskningen med början på 1950-talet, men framförallt från mitten av 70-talet. Kring 1980 kan man spåra en forskjutning i intresset från yttre miljöfaktorer till livsstilsrelaterade beteenden som kunde tänkas orsaka cancer och enligt Cancerkommitténs bedömning från 1984 svarade de senare för en mycket stor andel av cancerfallen.

I slutkapitlet knyts de empiriska resultaten till avhandlingens ursprungliga frågeställningar och perspektiv. Cancerfrågans behandling under 1900-talet hävdas väl illustrera den använda analysmodellen för hur ett "socialt problem" uppkommer. Frågan om relationen mellan statlig finansiering och frivillig eller filantropisk sådan behandlas, liksom de grundläggande förändringarna i forskningens villkor efter andra världskriget och etablerandet av ett mycket robust "socialt kontrakt" mellan staten och forskarna. Detta har medfört att det varit svårt för utomstående att påverka den svenska forskningspolitiken, medan det amerikanska samhällets organisa-

tion har lämnat större utrymme för enskilda aktörer.

III

Läsningen av Anders Perssons avhandling störs en del av att texten inte är helt färdigredigerad. Det finns en hel del enkla korrekturfel, men också grammatiska misstag och syftningsfel. Noternas utformning varierar, liksom användningen av versaler i engelska boktitlar och punkter vid förkortningar. Men denna typ av problem delar *I kväftans tecken* med flertalet avhandlingar och det är bara att konstatera att det inte längre verkar funnits tid för en sista genomarbetning av manuskriptet, vilket förmodligen medför att boken förlorar en del läsare utanför akademien.

Vissa avsnitt brister också när det gäller källkritik. Till exempel borde frågan om vilka slutsatser som kan dras av innehållet i riksdagsmotioner och enkla frågor ha diskuterats mer kritiskt. Avhandlingens besynnerligaste avsnitt är dock den raljerande polemik som förs mot den svenske utbildningsministern. Detta textavsnitt hade kunna passa som debattartikel i en dagstidning, men borde här ha fallit offer för handledarens rödpenna.

En fråga man ställer sig vid läsningen av avhandlingen är vilken typ av forskning och forskningstradition den representerar. Den an knyter direkt till det Rolf Thörnqvist kallat historisk konkretiserande socio-

logi, som närmast påminner om det empiriskt förankrat historiska berättande som utmärker en del äldre historieforskning.

Denna typ av dokumenterande historieforskning har ett självklart värde, men när en sociologiskt skolad forskare arbetar med historiskt material kan man kanske förvänta sig en mer teoretisk och analytiskt genomtänkt metod. En mer tydlig diskussion om varför studien lagts upp på det sätt som skett och vilka traditioner som de olika valen utgår ifrån hade utan tvekan stärkt avhandlingen. Generellt hör avhandlingen hemma i en vetenskapsociologisk tradition, även om inslagen av vetenskapshistoria är betydande. Med hänsyn till utvecklingen inom dessa forskningsområden är det dock något förvånande att läkemedelsindustrin och den medicintekniska industrins betydelse för cancerforskningen inte behandlas.

När det gäller författarens orientering i forskningsläget så är den helt rimlig när det gäller den specifika litteraturen om cancerforskningens historia, men har betydande brister när det gäller näraliggande områden. Den medicinhistoriska forskningen om likartade sjukdomstyper och vetenskapsområden är fragmentariskt redovisad. Detsamma gäller litteratur som hade kunnat bidra till att ge en mer tydlig teoretisk ram för framställningen, till exempel när det gäller samspelet mellan sociala rörelser och statliga myndigheter

liksom forskningspolitikens allmänna historia.

Ett centralt inslag i avhandlingen är studien av relationen mellan statlig och organisationsbaserad finansiering av forskning. Jämförelsen mellan USA och Sverige visar här, måhända något förvånande, att staten har haft en viktig roll i USA medan den svenska forskningen varit mer beroende av insamlade medel och donationer. Det är förmodligen helt riktigt att detta delvis hänger samman med att cancersjukdomen i USA kom att uppfattas som en nationell angelägenhet och rent av ett hot mot nationens överlevnad och styrka.

Med hjälp av den litteratur som finns om olika typer av sociala rörelser borde det ha gått att komma lite längre i analysen av skillnaderna mellan dessa länder. Det är möjligt att organisationsformerna inte är av avgörande betydelse, utan det är de relationer som utvecklas mellan olika aktörer inom området som i praktiken formar besluten.

En annan omständighet som hade kunnat bli föremål för en fördjupad analys gäller att den svenska cancerforskningen drogs in i populärkulturella evenemang som Hylands hörna, vilket inom andra områden varit mer utmärkande för det amerikanska samhället. Komparativ kulturanalys är dock ett mycket svårt forskningsområde och det är lätt att, som Anders Persson själv gör vid några tillfällen, hemfalla till schablonmässiga formuleringar

om respektive land.

Även om avhandlingens ämne gäller forskningens finansiering finns det ändå anledning att efterlysa en mer ingående diskussion om de vetenskapliga förändringar som ägde rum under den aktuella tidsperioden.

Diskussionen om cancersjukdomarnas orsaker berör nästan alla större medicinska teoretiska frågor under 1900-talet, från bakteriologiska förklaringar till modern genetik. I likhet med många historiska eller sociologiska studier av 1900-talets medicin blir "forskning" här något av en oberoende variabel, trots att den teoretiska utvecklingen troligen var något av en centrala förändringsfaktor även när det gäller vetenskapens politiska och sociala betydelse. Framförallt hade en större uppmärksamhet på teknik- och metodutvecklingen inom cancerterapi förmodligen tydliggjort behovet av ett fördjupat studium av de tekniska och ekonomiska förutsättningarna för cancerforskningen.

I diskussionen om den svenska cancerforskningens finansiella organisation påstås att denna varit beroende av korporativismen i det svenska samhället. Detta måste anses vara ett ganska kontroversiellt uttalande, särskilt som inte andra möjliga förklaringar till samspelet mellan olika aktörer på området prövas. Kanske hade det varit rimligare att beskriva relationen mellan dessa genom att säga att det fanns

en ideologisk konsensus i dessa frågor mellan forskare, politiker och organisationsföreträdare.

III

Avhandlingen *I kräftans tecken* är en intressant och betydelsefull studie av cancerforskningen och dess finansieringsformer under 1900-talet. Avhandlingens styrka ligger i en empiriskt förankrad historisk framställning baserad på ett omfattande källmaterial och med ett långt tidsperspektiv.

Däremot har jag haft anledning att sätta en del frågetecken kring valen av teoretiska perspektiv och hur dessa får konsekvenser för analysen; alternativa synsätt och förklaringsmodeller borde ha diskuterats. Komparationens metodologiska problem diskuterats inte och förankringen i näraliggande forskningsområden är inte helt tillfredsställande.

Ur historisk synvinkel kan man här som alltid önska mer av contextualisering och inplacering i ett såväl medicin- som välfärdspolitiskt sammanhang. Men självfallet är detta en värdefull avhandling, som säkert kommer att stimulera andra att göra liknande fallstudier kring hur en sjukdom får sin plats i det kulturella, vetenskapliga och forskningspolitiska rummet.

Roger Qvarsell,
Linköpings universitet

Filippa Säwe

Att tala med, mot och förbi varandra. Samtal mellan föräldrar och skolläda på en dövskola

Lund Dissertations in Sociology (2004)

ISBN: 91-7267-173-4

Någonstans i södra Sverige ligger det en dövskola. Där har Filippa Säwe varit för att studera samarbete mellan föräldrar och skolföreträdare. Från skolans sida fanns det en grundläggande idé om att "låta det sociala och det pedagogiska vävas samman". Med etablerandet av mötesplatser — i föräldrarådsmöten, skolrådsmöten och temakvällar — skulle man försöka väva samman hem och skola, som det har hetat, i syfte att få en ökad samsyn och för att lärandet skulle fungera mera effektivt.

Det gäller retorik i interaktion, vilket här betyder något vidare än det som man kan läsa om i retorikböcker man kan köpa på centralstationen. I Säwes avhandling handlar det om att studera vad som uttrycks i samtal på ett vidare sätt — både hur problemformuleringar byggs upp, vad som kan göras med så kallat löst prat, vad icke-avslutade meningar och resonemang gör för

interaktionen — för att nämna några ingredienser. Dessa närmare studier av den språkliga interaktionen kommer sedan — mot avhandlingens avslutande delar, att knytas till mera socialpsykologiska frågor. Det handlar om vilka samtalstyper som kan urskiljas och vilka förutsättningar som gäller för olika sorters samtalsklimat.

I avsnittet om teoretiska perspektiv får vi veta att avhandlingen vilar på den plats där flera perspektiv möts. Först handlar det om social konstruktivism som "inriktar sig på frågor om hur människor skapar, vidmakthåller och förändrar mening". Det handlar vidare om etnometodologins och fenomenologins fokus på mikroprocesser och hur aktörer själva definierar sin situation och verklighet. I Säwes skärningspunkt ryms också en tredje position, i form av ett intresse av att försöka analysera *varför* man talar. För denna teoretiska aspekt

har avhandlingen också en fot placerad i ett socialpsykologiskt perspektiv:

Mitt huvudantagande är att de talhandlingar jag studerar också säger någonting om de samtalande parternas själsliv, vilket skiljer sig från konstruktivistiska och konversationsanalytiska perspektiv. Utifrån det antagandet kan mitt övergripande syfte sägas vara att förstå det sociala medvetande som utvecklas i samtalen mellan skolläda och föräldrarna.

När det gäller metod och genomförande så handlar det för det första om etnografiska skildringar som bygger på observationer. Dessa rör hur skolan organiseras, hur specifika rum är ordnade och hur klimatet är i förhållandet mellan föräldrar och företrädare för skolan. Handfast handlade det om hur man möttes, i vilka rum, och i vilken atmosfär. För det andra så handlar det om intervjuer — framför allt med föräldrar — om just föräldraskapet till ett hörselskadat/dövt barn och om vilka relationer och förväntningar man har gentemot skolan. För det tredje, och viktigaste, så handlar det om inspelade möten, 17 till antalet, där samverkan mellan föräldrar och skola utspelas.

Det gäller i vår tid att samlas kring en gemensam problembild. Detta anses gälla på många platser i samhället — också på den dövskola som Säwe studerat. Men uppsamlingen kring den gemensamma problembilden kan förstås på lite olika sätt — till exempel som en

förhoppning — eller en uppmaning. I intervjuerna tillfrågas föräldrar om dessa ting och här förhåller man sig också till förväntningar på ett gott föräldraskap. Att vara villig att låta sig informeras och upplysas är enligt avhandlingen en del av detta. Samtidigt så framhåller informatörerna en mera informell sida av föräldraskapet — att låta erfarenheten av att vara förälder till ett dövt barn komma fram, och så att säga balansera skolperspektiv med denna erfarenhet. Uttryck som "jag upplever" och "det vet vi ju alla" indikerar denna balansgång mellan föräldraupplysning å ena sidan, och eget förnuft och erfarenhet av livssituationen å den andra.

När det sedan gäller mötena med skolan, så diskuteras det problemformuleringsprivilegium som skolan hade när dagordningarna sattes. I hög grad finner Säwe att det som vi kallar för "hönsamma" och en ovilja att "klippa navelsträngen" är en grund för mötesformen. De alltför omhuldande föräldrarna är grundproblemet med skolans ögon sett. Detta visar sig till exempel vid diskussionerna om hur taxiresorna ska se ut, vid vilket läge i barnets utveckling som resorna till skolan kan och bör klaras av barnet självt. I replikväxlingarna under denna punkt kan vi se en polarisering mellan olika argumentationer.

Men i analysen så stannar inte Säwe vid att urskilja argumentationslinjer, utan granskar talet mycket närmare. Till exempel när

rektorn säger:

Men många gånger om man ska va lite elak, så ibland kan det kännas att man vill göra sitt barn lite sämre än vad det faktiskt är, därför att det är bekvämare att åka taxi.

Genom att skjuta in ordet "faktiskt" i formuleringen så formulerar rektorn här en överlägsen position, en position där anspråket är att det finns en säkrare kunskap och att det är just rektorn och skolpersonalen som besitter den. På så sätt analyseras retoriska manövrer där de är, det vill säga i mötets dialog. Från föräldrahåll kan man få höra något andra typer av retoriska manövrer. Här formuleras ofta inledningsvis en personlig ton; "nu tar jag det personliga" — för att därefter lyfta generaliteten och tala om prioriteringar och verksamhet för olika grupper av barn.

I kapitlet "Indirekta gensvar — att både svara och inte svara" gäller det turtagningar och situationer när de raka returneringarna uteblir. Kapitlet kretsar alltså kring tillfällen då det sker kringgående manövrer, snarare än raka svar på tidigare inlägg. Dessa indirekta gensvar analyseras som dialog — trots allt. Det viktiga här att inte definiera ut till synes aparta yttranden eller svar som svarar på något annat än det som sagts. Poängen är välfunnen och analysen är välgjord.

Så följer det jag menar är avhandlingens höjdpunkt; analyser av metapragmatiska kommentarer och talet om det egna talet. Kort

uttryckt handlar det om att talaren gör sig till betraktare av det samtal men redan och själv är en del av. Exempelen gör det klart: "Bra att du tar upp det. För att..." eller "Det var intressant. Jag skulle precis säga..." Poängen med dessa yttranden, så som de analyseras, är att de kan fungera som en av många metoder för en förändring av de sociala positionerna. Det är så att säga möjligt att, genom att recensera samtalet eller bedöma angelägenhetsgrader, göra ganska mycket med den sociala relation man är uppe i.

Mellan de närgångna analyserna av olika yttranden, svar och uteblivna svar finns också löpande resonemang om hur samtalsklimatet är mellan parterna. Som till exempel:

När skolledningen i olika formuleringar kommenterade sina egna tal upplevdes mötesatmosfären som mer avslappnad. Detta kunde avläsas i de spridda skratt som ofta uppkom...

Roller kan intas och roller kan användas. Här fullföljer Säwe sina teoretiska ambitioner att studera det situationellt (i interaktion och i språk) skapade och skapande i identiteter och roller.

Med vaghet i talet menas passager som "det här", "den här gruppen", "detta" och annat där det är oklart vad man refererar till. På detta tema finns det numera ganska många diskursanalytiska studier och i avhandlingen får vi ett knippe övertygande prover på fruktbarheten i detta: med tolkningen att vagheter

bland annat handlar om att bjuda in till fortsatt dialog. Språkliga formers olika sätt att fungera smörjande för interaktionen är väsentlig för avhandlingen i sin helhet, och val av pronomen är ytterligare ett exempel på hur detta kan se ut, som i föräldraticitet:

Hade man fått den (informationen) innan ens eget barn hade börjat skolan så hade det varit väldigt bra.

Säwe går in i det empiriska materialet på allvar och med stor analytisk skärpa — här menar jag att avhandlingen är som bäst.

I avhandlingens sista delar byts inte bara arbetets syftningar, utan också dess teoretiska tyngdpunkt. Nu blir frågorna gradvis mera av socialpsykologisk art. De många fina analyserna av retoriska former och språkliga uttryckssätt bärs med in i detta, men nu kommer samtalsklimat, samtals typer och kategoriseringsarbete i fokus.

Rubriken för kapitel 7 är "Barnen som problem och ett andra ordningens samtal". Kategoriseringarna av de döva barnen i materialet står här i fokus och det handlar om eventuell lathet, om smarthet — och på det hela taget hur de står i en relation till den andra kategorin, nämligen hörande barn. Oavsett hur barnen karakteriseras, så finns det för ändamålet en uppsättning alternativ och logiker för framställandet. Beroende på hur yttranden kombineras får vi olika utfall. I avhandlingen syftar detta arbete till att bena ut hur iden-

titetsarbete går till och att försöka förstå hur det går till när vi när en meningsfull kombination — ett yttrande som "makes sense", som möjliggör vidare dialog och vilket meningsuniversum som får bli rådande i en given situation.

Avhandlingen avslutas i metaforernas tecken. Det handlar om att använda sig av olika typer av handfasta liknelser för att få en vidgad förståelse för vad ett samtal är, hur de fungerar och inte fungerar. Med den inledande metaforen "en trafiksituation" kan vi se hur reglerna omfattas av alla och administreras med hjälp av trafikljus, skyltar och poliser. Men för att förstå varför samtal ebbar ut eller byter riktning räcker inte denna metafor, enligt Säwe. Trafiksituationen är målinriktad — det gäller att ta sig fram. Hon tar då till metaforen hjulet för att förtydliga sin analys av samtal och samtalsprocesser. Hjulet är inte bara i rörelse, utan är både mål- och relationsinriktat i det att det behöver underhållas för att fungera.

Perspektivmässigt hämtas det alltså från flera håll; konstruktionism, diskursanalys, konversationsanalys — och klassisk socialpsykologi med roller, masker och annat. Säwe kallar själv detta för en teoretisk "slarvighet". Jag erkänner: jag faller lätt för självironi. Men om jag mobiliserar lite så består min huvudkritik av följande:

Samrådsmötande och vikten av att tala (ut) är en trend i vår tid — men man blir inte riktigt klok

på vad Säwe drar gränsen mellan ett empiriskt fynd och vad som är givet av denna diskurs: att "tala ut" och "samverka" är vid några tillfällen en samhällstrend — men oftast en vilja hos de enskilda individerna. Om vi går vidare till betraktelserna av de rum som mötena utspelar sig i och analyserna av olika samtalsmanövrer, så ser vi ofta Säwe kliva fram som uttolkare av när vi har ett fritt respektive ett styrt möte framför oss. *Här vinner socialpsykologen över samtalsanalytikern.*

Avhandlingen är full av tolkningar av känslolägen, uppfattningar och upplevelser — både individuella och kollektiva. Vi har en avhandling som är perspektivmässigt tvådelad: det är för det första en studie som genomförs med hjälp av traditionell inlevelsociologi. För det andra finns det en rad metodgrepp hämtade från Potter, Antaki med flera — kända kritiker av kognitivistiska och realistiska perspektiv. Här finns svåröfrenheter, inte minst i frågan om identitet:

Identitetspratet speglar föreställningar om hur man i den specifika situationen väljer att se på världen. Identitet och synsätt hänger intimt samman.

Här är talet ett *uttryck* för en identitet. Samtidigt kan man läsa att "Identitet kan alltså både uppfattas som en resurs i det pågående talet och som något som skapas och formas genom detta tal." (s 61) Här vinner totalt sett essentialisten över konstruktionisten.

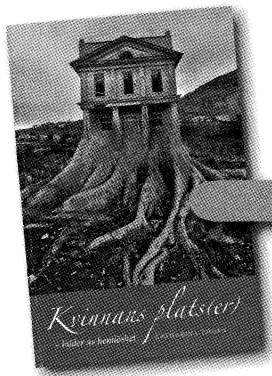
På många håll utgår texten ifrån att människor söker samförstånd, försöker hålla sig till samma ämne som "den andre" och när det blir gnissel så söker man rädda den sociala tryggheten:

Tillsammans famlar man efter en fortsättning för att undvika ett avbrott. (s 90)

Kan man vara säker på att människan är sådan eller ska vi se det hela som en sociologens normativitet? Bilden av en mänsklig nollpunkt träder här fram: människan söker samförstånd, enighet, uppriktighet — och definieras ut gör invändningen, protesten, sabotaget. Hur som helst: här vinner "generell teori" över det situationellt uppbyggda.

Materialet tas om hand på ett kvalificerat sätt och texten drivs övertygande mellan teoretiska teman och empirisk närhet. Men så var det det där med mixen av teorier och deras ontologier. Det är tillåtet att vara rationalist och realist. Problemet är bara att de fina empiriska analyserna talar för att språk är, just, handling — och inte ett utslag av några elementära former för socialt liv eller någon mänsklig nollpunkt. Min läsning av avhandlingens mittdelar bäddar för en skeptisk hållning mot de avslutande generalistiska sociologiska anspråken — och det är Såve själv som övertygar.

*Mats Börjesson,
Mälardalens högskola*

Catharina Thörn

**Kvinnans plats(er).
Bilder av hemlöshet**

Stockholm: Egalité (2004)

Sociologiska institutionen vid
Göteborgs universitet

ISBN 91-973364-9-1

Catharina Thörns avhandling handlar om kvinnans platser, det vill säga hennes förhållande till det privata hemmet och offentligheten, men också till mer tvetydiga rum som trappuppgångar, tvättstugor, träningslägenheter och andra utrymmen eftersom den särskilt behandlar kvinnor och hemlöshet. Men den handlar också om kvinnans plats i samhället mer allmänt, liksom om bildernas makt.

I begynnelsen ville CT synliggöra hemlösa kvinnor, men under forskningens gång blev andra frågeställningar mer angelägna när inte minst materialet ställde sig på tvären: På jourboenden mötte CT kvinnor som aldrig sett sig som hemlösa, tog spjårn mot förorättande bilder av hemlöshet; den hemlösa kvinnan var inte heller ett slags "mer utsatt och sårbar" variant av den hemlöse "alkoholiserade mannen

på parkbänken". Under tiden hade dessutom kvinnor och hemlöshet allt mer kommit att uppmärksammas offentligt, vilket fick CT att ta *ett steg tillbaka: syftet blev att studera ett annat synliggörande*, nämligen "hur kvinnor utan bostad synliggörs som 'hemlösa kvinnor'". Genom vilka diskurser sker det? Vad är det för slags benämningsmakt och nät av begrepp som opererar här? Hur konstitueras hemlöshetens politik?

Ett första syfte med avhandlingen är att med en kritisk ideologianalys undersöka diskurser om hemlösa kvinnor, deras problem och lösningarna därpå. Emellertid finns den ursprungliga frågeställningen delvis kvar i den nya: Hur ser de kvinnor som utsatts för benämningsmakten på hemlöshet och att vara utan bostad? *Ett andra syfte* handlar således om kvinnornas erfarenheter, självsyn och eventu-

ella motdiskurser. På detta vill CT lägga ett feministiskt perspektiv, ty det handlar om makt och kön, om hur kön och könsskillnader skapas och återskapas diskursivt.

I ett *omfattande* metodologikapitel diskuteras tre inbördes sammanhängande frågor: språk och diskurs, diskursanalys samt intervjuanalys. *Diskursanalysen* är central i avhandlingen, men också kvinnornas *erfarenheter* — minnen av olika slag. Men erfarenhet är inte en oproblematiserad kategori, utan "alltid redan en tolkning".

Erfarenhet skall inte förstås som grundad i ett subjekts identitet. Att sakna bostad är inte heller en identitet, utan en situation. I sin diskussion av intervjuanalysen fäster CT vikt vid att tystnader äger mening, samt att motsägelser kan förstås som ambivalens. Vid intervjuerna har hon vinnlagt sig om att uppträda som en sympatiskt inställd lyssnare. Intervjuerna har gjorts som livshistorier, med början i den uppkomna bostadslösheten. CT tar vidare fram vad jag skulle vilja beskriva som historiskt givna "betydelser av kvinnlighet och hem" — en *normativ feminitet* som diskursen om den hemlösa kvinnan återanvänder (vad är en riktig kvinna?).

Sammantaget är detta avhandlingens inledning. Fortsättningsvis är den uppplagd i två empiriska analysdelar samt en avslutande diskussion. I den första granskas den officiella hemlöshetsdiskursen, i den andra

ställs detta mot de bostadslösa kvinnornas erfarenheter. Den första empiriska analysdelen blir ett slags kontext till den andra delen.

Kontexterna består av *myndigheter och medier*: en officiell diskurs på statens nivå, Stadsmissionens kampanj för stöd åt hemlösa kvinnor samt bilder av den hemlösa kvinnan i de sociala myndigheternas kommunala praktik. Den officiella diskursen tas fram ur två utredningar år 1999 från socialstyrelsen respektive ESO. Utredningarna skiljer sig åt, men betonar båda det individuella och nitar fast begreppet hemlöshet som något *mer än bostadslöshet*. Hemlöshet framställs som relationsproblem, missbruk, för kvinnorna kopplat till prostitution, psykisk sjukdom och liknande — men *inte* som ett ekonomiskt resursproblem. *Så blir hemlöshet en identitet — en stereotyp* — med innebörden att *skulden* skall läggas på individen.

En parlamentarisk utredning i frågan utmanade den bilden genom att tala om rätten till bostad, men en sådan syn avvisades av först den borgerliga majoriteten, sedan av en rad remissinstanser, visar CT. Den officiella diskursen gäller dock inte explicit kvinnor. Men de blev föremål för *Stadsmissionens reklamkampanj för ett kvinnohus* år 1992. Här blir analysen mer semiotisk. Annonserna upprättar två subjekt, dels ett vi, Stadsmissionen som skall hjälpa kvinnorna, dels ett du som skall hjälpa Stadsmissionen, och ett objekt, den hemlösa kvinnan. Hon

tittar bort, har problem med missbruk, om hon nu inte missbrukats av sin far eller man sexuellt — ett offer. Stadsmissionens kampanj var lyckad: den väckte opinion och lyckades definiera den hemlösa kvinnan på ett sätt som ständigt har återkommit, vilket pekar mot ett dilemma med sådana här kampanjer: för att lyckas verkar de tvungna att nagla fast problemet. Slutligen socialtjänsten som om någon äger det föreliggande sociala problemet: vägen tillbaka till en egen bostad går ju idealt genom den.

CT genomför en analys i två steg. *Det första analyssteget* avser hur kvinnor blir synliggjorda genom en könssegregerande praktik. Under 70-talet blandades män och kvinnor, men en särskild verksamhet för kvinnor kom att motiveras med att hemlösa kvinnor blev osynliga, de utnyttjades av männen, de förmådde inte vara sig själva tillsammans med män, de behövde lära sig umgås med kvinnor och göra särskilda saker, samt dessutom bejaka sin kvinnlighet och som mödrar kunna ha sina barn på besök.

I *analysens andra steg* gäller det vilken bild av kvinnan som konstrueras i den aktuella praktiken. Hon framstår som kluven: tuff och besvärlig, för att inte säga manipulativ, men likväl ett offer. När kvinnor skall synliggöras och uppvärderas skapas det en bild av vad som är kvinnligt: en normalitet. Det pågår ett slags genustvätt på dessa boendeheter för kvinnor.

Vad gör då bostadslösa kvinnor för erfarenheter i dessa kontexter? Med den spännande frågan kommer vi till avhandlingens tredje och mest sammanhängande del. Den grundas på intervjuer med sexton bostadslösa kvinnor, som inte var lätta att få tag på. Gemensamt för dem var hemlöshetens *stigma*. Att förhandla denna bild med sina egna erfarenheter var de ständigt upptagna av. De levde inom ramen för samhällets kontroll, men stämpelades som vore de utanför samhället. Beroende av myndigheterna, i ett ständigt underläge gentemot dem, misstrodde de dem. Med dem såg de sig i ständig kamp. Mycket som var avsett som stöd, uppfattades som kränkande kontroll.

Om kvinnorna förmådde visa att myndigheterna kan ha förtroende för dem, kunde de få hjälp; om inte kom bostadslösheten att framstå som självförvållad. Vägen till en egen lägenhet visade sig lång: det visade sig svårt att komma ur hjälpapparatens normaliserings-trappa. Likväl: aldrig sade de sig valt utanförskapet utan hade tvingats till det. Kvinnorna blev kategoriserade som prostituerade, vilket de vände sig emot, ty föreställningen kränkte. Men andra kvinnor utan bostad kunde vara det, ansåg de. Deras vanligaste motstrategi var att distansera sig: antingen genom att säga sig inte vara som andra hemlösa, eller inte anse sig som hemlös. Mellan dem fanns inget "vi". Såg de sin hemlöshet var det

som bostadslösa — en situation, inte en identitet. Skulden lade de på sig själva, eller på myndigheterna.

I ett kapitel behandlar Catharina erfarenheterna hos de kvinnor som periodvis har levt i det offentliga, utan tak över huvudet. Bland dem återkom berättelser om smuts och skam frekvent — just de avvisade starkast att bli identifierade som hemlösa. En ständig trötthet blir andra sidan av att "just människor utan bostad /.../ förvägras tillträde till de offentliga rummen" (195). De blev jagade, fick bokstavligen inte vila. För kvinnor i den här situationen blir renhet ett sätt att bibehålla självkänslan och undkomma stigmatiseringen som hemlös. Att dölja sin hemlöshet, så gott det går, blir viktigt. Att offentligt visa fram sin hemlöshet genom att sälja en gatutidning blir svårt för kvinnor, men skänker annars ett slags andrum. Det offentliga rummet blir därmed ambivalent för kvinnorna: en fristad och en skamrisk.

Det privata rummet sedan: det skulle kunna ge kvinnorna den kontroll över sitt eget liv som de saknar — tvärtemot den uppfattning som soc. förfäktar: först disciplin, sedan måhända egen bostad. Att kunna stänga om sig är nyckeln här, inte hem eller familj, utan just dörren. Utan vardagsrutiner, lever de i nuet. De blir rotlösa, utan möjlighet att skapa rötter. Kroppen blir påtagligt utsatt och kontrollen över den livsviktig. Kvinnorna avvisade såväl hemmet som ideal som

tanken att de skulle vara hemlösa och intog ett slags mellanposition som Catharina vill fånga med begreppet *unheimlich*. Detta gällde också de träningslägenheter och boenden som soc. höll med.

Slutkapitlet *Synliggörandets politik — särskilt för kvinnor* upptas till stor del av en sammanfattning av hemlöshetens diskurs — av CT sedd som en hegemonisk myndighetsdiskurs. Hemlösa *är* avvikande och problemet *är* inte brist på bostad: se där diskursens två grundantaganden, för kvinnor som för män. För kvinnor är det emellertid så att de har svårare att bli vräkta, men när de väl blivit det, ses de närmast som mer grava fall av hemlöshet. Myndigheterna fixerar könsidentiteten särskilt hos bostadslösa kvinnor. Kvinnornas motstånd mot den hegemoniska diskursen är samtidigt ett viktigt nav i avhandlingen. Avslutningsvis menar CT att motståndet kan vara mer eller mindre effektivt, men för att det skall få inte blott omedelbara effekter "krävs ... någon form av social rörelse." (242)

Men det innebär en risk: bekräftandet av just den identitet som den dominerande diskursen inbegriper. Detta är samtidigt avhandlingens risk, verkar CT mena.

III

Catharina Thörns avhandling handlar om hemlöshet och kvinnor utan bostad. Den skiljer sig från andra liknande studier genom att ta ett

kultursociologiskt grepp på ett socialt problem. Trots avsikten att lägga ett feministiskt perspektiv på ämnet, står det med tiden allt mer klart att den viktigaste utgångspunkten för avhandlingen närmast står att finna i den postkoloniala teorin. Ser man emellertid bortom dessa etiketteringsfrågor, möter man en empiriskt och teoretiskt rik avhandling. Till det bidrar CT:s förmåga att väva in relevant teori där det är på sin plats. Väl disponerad och spänstigt skriven gör den sitt angelägna ämne tillgängligt och utan att förenkla.

Denna rikedom gör samtidigt att här finns en hel del att diskutera. En fråga gäller synliggörandets risk och synliggörandets politik. Att synliggörandet av en underordnad grupp — här bostadslösa kvinnor — riskerar att reproducera befintliga maktrelationer är ett högst rimligt antagande.

Samtidigt är osynliggörandet en välbekant maktstrategi. När kvinnors hemlöshet började uppmärksammas särskilt — av tradition är ju bilden av den hemlösa bilden av en man — fick det CT att försöka vända på perspektivet, först genom att analysera maktens diskurs om hemlöshet och den hemlösa kvinnan, och sedan genom att fråga hur kvinnor förhåller sig till den stigmatiserande bild av den hemlösa kvinnan som de har att möta i vardag och på myndigheter.

Likväl har vi här att göra med ett dilemma, ty det handlar om två

olika slags synliggöranden: å ena sidan maktens betraktande av vad den benämner som hemlösa kvinnor, å andra sidan synliggörandet av dessa bostadslösa kvinnors situation. Säkert är dock att de bostadslösa kvinnornas ofta prekära situation inte motarbetas genom att döljas. Synliggörandets politik blir en variant av representationens, eller definitionens, politik, men också av erkännandets. Utan att vilja rikta kritik mot just den här avhandlingen, vill jag peka på det irriterande i att det politikbegrepp som vi här möter en variant av och som blivit allt vanligare, ofta tas för given, samtidigt som det står främmande inför den sedvanliga politiksynen inom till exempel statsvetenskapen.

Hemlöshetsdiskursen står i fokus för avhandlingens andra del. CT:s val av underlag för analyserna här kan naturligtvis diskuteras, även om ESO:s och Socialstyrelsens rapporter synes vara väl valda. Undersökningen av Stadsmissionens kampanj låter sig också försvaras eftersom den satte just den hemlösa kvinnan i fokus; därtill kan kampanjen hållas för lyckad. Kapitlet om den hemlösa kvinnans bild i verksamheter för kvinnor bygger däremot på ett mer disparat material som förenas av att i det utvecklas argument för att särskilja den hemlösa kvinnan (från mannen), det vill säga för att utveckla särskilda anstalter för hemlösa kvinnor. En viktig fråga som dessa analyser ger upphov till är den om *diskursanalysens gränser*, som inte

alldeles enkelt låter sig hållas isär. Vilket slags frågor förmår den inte hantera? Och blir den inte onödig emellanåt? Även om huvudsyftet är friläggandet av diskursen om den hemlösa kvinnan, och CT överlag lyckas med den uppgiften, går hon som jag ser det flera gånger längre än diskursanalysen bär.

Exempelvis kritiserar hon Socialstyrelsens utredning för att godtyckligt avgränsa hemlösa från blott bostadslösa. Men är det greppet inte en metodkritik? Och är det inte vidare så att denna avgränsning blir möjlig tack vare att diskursen om den hemlösa redan är etablerad och kommer in i utredningen intertextuellt? I ESO-utredningen upprepas dessutom just detta. I läsningen av den kritiserar CT vidare föreställningen om den prostituerades kostnad och köparens nytta, men är det inte fråga om en annan intertextualitet via den liberala ekonomiska teorin (en ESO-självklarhet)?

I det sjätte kapitlet frilägger CT sex *motiv och argument* för en könsegregerande praktik. Även om det också här handlar om diskurser, kan frågan ställas om det är fråga om en diskursanalys: vad skiljer i så fall den från en deskriptiv motiv- eller policyanalys? Vid sidan av dessa anmärkningar måste noteras att CT i slutkapitlet ger en ingående sammanfattning av hemlöshetsdiskursen.

Tredje delen ägnas sedan åt de erfarenheter som kvinnorna gör i

mötet med dessa diskurser, med hemlöshetens stigma (och tillhörande praktiker).

I tre kapitel gör CT här en rad pregnanta observationer om kvinnornas möte med misstroende myndigheter och distansierande motstrategier, om smuts, skam och försöken att dölja sin bostadslöshet, om hur tillvaron blir ett stort nu utan framtid, och kanske inte minst intressant, önskan om ett privat rum där man kan låsa allt och alla ute, varken mer eller mindre. Kapitlet är baserat på intervjuer med bostadslösa kvinnor ur vilka deras erfarenheter vaskats fram.

Frågan är hur erfarenhetsbegreppet skall förstås i förhållande till den diskursanalys som CT valt. Erfarenhet implicerar ett subjekt, vilket diskursbegreppet inte gör. Erfarenheter är förvisso diskursivt formade, som CT påpekar, och inte enkelt omedelbara, men kan de därför reduceras till diskurser? Frågan blir inte mindre relevant av att bostadslöshetens erfarenhet i stora stycken är kroppslig — att sova ute, i trappuppgångar, att bli utkörd i kylan och så vidare — och därför, misstänker jag, bitvis svår att sätta ord på. Står vi inte här inför en av diskursanalysens gränser (närmast i lusten och smärtan)? Ty något ett-till-ett förhållande mellan diskurs och erfarenhet låter sig näppeligen antas. Samtidigt är det just kvinnornas erfarenhet som är central här, i synnerhet de erfarenheter som går på tvärs mot maktens diskurs, som

ifrågasätter och utmanar den. Vem lyssnar på den hemlösa kvinnans tal, frågar CT retoriskt i det avslutande kapitlet, utan att sammanfatta dessa erfarenheter och på så sätt ”ge kvinnorna röst”.

I avhandlingens metodkapitel diskuterar CT ingående diskursanalysens och intervjuanalysens problem, men hon ställer inte explicit frågan om hur dessa två analysmodus förhåller sig till varandra, vilket naturligtvis är andra sidan av det outredda förhållandet mellan diskurser och erfarenheter. I analysen av intervjuerna/kvinnornas erfarenheter har CT valt att bortse från inbördes skillnader mellan dem. Till stor del är detta val avhängigt att det är fråga om ett känsligt material där det vore katastrofalt om någon av de undersökta kunde identifieras. Att få tag på kvinnor att undersöka var inte heller lätt — många kvinnor i kommunala boenden och liknande är utleda på att berätta sitt livs historia i allmänhet och sin bostadslöshet i synnerhet — och den undersökta gruppen kommer därför från flera orter.

Att CT inte närmare gått in på kvinnornas erfarenheter av olika slags myndighetsanstalter blir begripligt. Att hon valt en mjuk intervjutaktik — ”empatiskt inställd lyssnare” som hon skriver — för detta slags undersökning blir också begripligt och framstår som det kanske enda möjliga valet. Därmed kommer också saker som särskilt intresserar myndigheterna — i första

hand droger, i andra hand i analysen, men kanske också annat, som t.ex. kvinnornas förhållande till sina barn, vilket intervjuerna inte verkar att ha kommit närmare in på. Troligen är detta priset för en grundläggande solidaritet med intervjupersonerna, vilket avhandlingen hade vunnit på att diskutera.

Kvinnans plats(er) — bilder av hemlöshet är inte bara väldisponerad och angelägen, utan äger en fin balans mellan teori och empiri och belönar läsaren med ett jämnt flöde av välgrundade och goda sociologiska observationer och slutsatser. Inte minst visar sig greppet att först frilägga maktens diskurs för att i nästa steg undersöka betydelsen av den för de bostadslösa kvinnorna fruktbart.

Därmed kastas perspektivet om på ett välgörande sätt: problemet börjar inte längre med det så kallade sociala problemet utan med dess diskursiva konstituering genom makten. Därmed blir det plågsamt tydligt att det sociala problemet inte handlar om bostadslöshet, utan om hemlöshet. Catharina Thörn visar vad denna diagnos idag betyder för kvinnor. Att kvinnorna själva ser ett eget rum som lösningen på sitt predikament visar sig närmast ovidkommande i sammanhanget, om inte ett tecken på bristande självisikt.

Mats Franzén,
Uppsala universitet